

SĂPĂTURI ARHEOLOGICE DE SALVARE ÎN CIMITIRUL TÂRGULUI MEDIEVAL CEFA

Ioan CRIȘAN*

DES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DE SAUVETAGE DANS LE CIMETIÈRE DE LA BOURGADE MÉDIÉVALE CEFA

Résumé

La localité Cefa (dép. de Bihor) est attestée documentaire dès l'année 1302; en 1322 elle avait déjà le droit de marché, plus tard, en 1421, le statut adéquat.

Les fouilles archéologiques de sauvetage ont été occasionnées par des travaux d'excavation effectués dans le centre de la localité Cefa, la rue „Ungurească”, en vue d'introduire un conduit d'eau pour l'église orthodoxe. Pendant ces travaux ont été mis au jour des ossements humains. À la suite des fouilles de sauvetage qui ont suivi, on a identifié 11 squelettes d'adultes sans inventaire funéraire. À l'appui du matériel céramique trouvé dans la terre de remplissage des tombeaux et du rituel funéraire accompli, on a établi que 10 tombeaux remontent du Moyen Âge (XIII-XVIe siècles) et un de l'époque moderne.

Ayant en vue que, à autres occasions, y ont été découverts encore des ossements humains, on peut affirmer qu'autour de l'église, édiflée probablement dans la première moitié du XIIIe siècle et reconstruite à la fin du XVIIIe siècle, s'est développé un cimetière.

Avec l'église, le cimetière fait partie d'un complexe ecclésiastique qui mérite une recherche archéologique plus étendue et plus approfondée.

Mots clefs: travaux d'excavation, squelettes, l'église, cimetière, tombeaux, Moyen Âge, l'époque moderne.

Săpăturile de salvare prezentate în cele ce urmează au fost ocazionate de lucrările de utilitate publică executate în centrul localității Cefa din județul Bihor, constând din săparea unui șanț pentru racordarea punctului termic al bisericii ortodoxe la conducta principală de apă din strada „Ungurească”. Dacă la debutul lucrărilor de amenajare a sistemului de alimentare cu apă a localității din anii '80 ai secolului trecut nu s-a pus problema dezangajării terenului de sarcină arheologică, datorită legislației vagi, pe de o parte, și absenței unor descoperiri notabile, pe de altă parte, în noiembrie 2008 aceste circumstanțe nu mai puteau fi invocate¹. Cu toate acestea, la inițiativa parohiei ortodoxe, lucrările de excavație pentru amintitul racord au început fără avizul Direcției Județene pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național Bihor. Trecătorii, pietoni și șoferi din partea locului, au semnalat că în stradă, unde șanțul respectiv a ajuns la adâncimi mai mari, au fost scoase la suprafață oseminte omenestii. Apariția materialului arheologic de această natură se adăugă unor descoperiri anterioare care semnalau existența în jurul

* Muzeul Țării Crișurilor Oradea, crisanioan-cris@yahoo.com.

¹ A se vedea I. Crișan, *Așezări, monumente și descoperiri feudale timpurii și feudale în hotarele comunelor Cefa, Nojorid și Sântandrei (jud. Bihor)*, în *Crisia*, XX, 1990 p. 133; Idem, *Cefa. De la începuturi până în secolul al XVII-lea*, Oradea, 2007, p. 51.

bisericii a unui cimitir atribuit de către localnici turcilor (ca de altfel orice descoperire cu datare și proveniență incerte). Apelurile adresate de către Direcția Județeană pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național Bihor executantului de a opri temporar lucrările au rămas fără răspuns, conducta de apă a fost introdusă, iar șanțul acoperit. În urma sosirii la fața locului și a intervenției ferme a reprezentanților Direcției Județene pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național Bihor și ai Inspectoratului de Poliție al Județului Bihor, compartimentul Patrimoniul Cultural Național, Primăria Cefa s-a angajat să degajeze pământul din umplutura șanțului și să asigure condițiile necesare executării cercetărilor arheologice de salvare pe strada Ungurească. Săpăturile s-au derulat în perioada 26-29. 11. 2008 în condiții extrem de vitrege (ploaie, necesitatea acoperirii grabnice a conductei și a fluidizării traficului auto pe stradă, presiunea unor vecini incomodați de săpături), toate acestea determinând restrângerea ariei investigate și cercetarea parțială a unor complexe.

Data fiind poziția de proximitate în raport cu clădirea bisericii, descoperirile ridicau problema unei posibile legături cu edificiul, o construcție eterogenă a cărei primă fază poate fi plasată la începutul secolului al XIII-lea, pentru ca în secolul al XVIII-lea să fie reconstruită pe aceeași temelie, înglobând martorii zidurilor medievale care s-au păstrat².

Fasonat pe criteriile arheologice, șanțul conductei, având forma literei L, cu lungimi de 3, 85 și 1, 40 m și lățimi de 1, 00 m, respectiv 1, 75 m, a devenit secțiunea S 01. În cuprinsul său au fost identificate 11 morminte, a căror apariție a adus, înainte de toate, certitudinea că în jurul bisericii exista un cimitir. Mormintele se aflau la diverse adâncimi, într-un strat de pământ de umplură cu grosimea de 0, 90 m, situat imediat sub stratul vegetal. Doar un singur mormânt se adâncea în stratul de pământ argilos de culoare galben maronie, steril din punct de vedere arheologic.

M1. La 0, 90 m adâncime; adult. Așezat în decubit dorsal pe direcția NE-SV. Partea superioară și bazinul au fost înlăturate cu ani în urmă la introducerea conductei principale de apă din stradă.

M2. La 0, 90 m adâncime; adult. Așezat în decubit dorsal pe direcția SV-NE, cu brațul stâng întins pe lângă corp. Partea superioară și bazinul au fost înlăturate la introducerea conductei principale de apă din stradă.

M3. La 1, 05 m adâncime; adult. Așezat în decubit dorsal pe direcția SV-NE. Membrile inferioare și bazinul au fost înlăturate probabil la introducerea conductei principale de apă din stradă, craniul spart, probabil la săparea gropii lui M1, sub care se află. Cercetat parțial.

M4. La 0, 90 m adâncime; adult, 1, 50 m lungime. Așezat în decubit dorsal pe direcția SV-NE, brațul stâng întins pe lângă corp. Intervenții ulterioare l-au afectat în zona toracelui și a bazinului, iar brațul drept a fost înlăturat.

M5. La 0, 45 m adâncime. Se prezintă ca o grămadă de oase de adult. Este vorba de un mormânt ferestruit la săparea gropii pentru unul din stâlpii gardului bisericii.

M6. La 1, 00 m adâncime; adult. În șanțul conductei au apărut doar oasele membrilor inferioare de la genunchi în jos. Așezat în decubit dorsal, pe direcția SV-NE.

M7. La 0, 90 m adâncime; adult. Așezat în decubit dorsal pe direcția SV-NE, brațul drept întins pe lângă corp. Membrile inferioare de la genunchi în jos au fost înlăturate probabil la săparea canalului pentru conducta de apă a bisericii.

M8. La 1, 05 m adâncime, sub M7; adult. Așezat în decubit dorsal pe direcția SV-NE. Cercetat parțial.

M9. La 1, 25 m adâncime; adult; 1, 50 m lungime. Groapa mormântului, de formă dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite, s-a conturat la 1, 15 m adâncime. Așezat în decubit dorsal pe direcția SV-NE, brațele îndoite din coate, dreptul cu palma pe abdomen, stângul cu palma pe piept.

M10. La 0, 90 m adâncime; adult. Așezat în decubit dorsal pe direcția SV-NE, brațul stâng întins pe lângă corp. Oasele bazinului, ale membrilor inferioare și ale brațului drept au fost înlăturate la săparea gropii mormântului M7. Cercetat parțial.

² Studiile de parament efectuate la turn și la navă au identificat structuri, elemente și detalii caracteristice ambianței stilistice a romanului din Bihor (I. Crișan, *op. cit.*, în *Crisia*, XX, 1990 p. 131-134; Idem, *op. cit.*, Oradea, 2007, p. 47-50, fig. XIII-XV).

M11. La 1, 10 m adâncime, sub M4; adult. Așezat în decubit dorsal pe direcția SV-NE. La nivelul oaselor au fost identificate bucăți de lemn carbonificat. Necercetat.

Niciunul dintre morminte nu prezenta inventar.

Suprapunerea mormintelor s-a datorat faptului că înhumările s-au făcut la intervale diferite de timp, în absența semnelor de mormânt care dispăruseră, pe fondul tendinței spre o cât mai mare apropiere de edificiul sacru.

În stratul în care se aflau mormintele au fost descoperite fragmente ceramice și resturi de materiale de construcție (bucăți și sfărâmături de cărămizi, pietre de var nestins). Cuiele și bucățile de lemn carbonificat probează că cel puțin unii dintre defuncți au fost depuși în sicrie.

Ceramica, principala componentă a materialului descoperit, se afla numai în stare fragmentară. În urma analizei fragmentelor, s-a constatat că acestea sunt în cvasitotalitate medievale. Se disting în primul rând fragmente de oale fără torți, cărora le sunt caracteristice buzele răsfrânte și îngroșate sub formă de streășină și de colac, iar ca decor impresiunile practicate cu unghia pe gât și pe umăr. Recipientele erau lucrate la roata cu viteză de rotație mijlocie, din pastă nisipoasă, care dă suprafeței un aspect ușor zgrunțuros. În urma arderii incomplete în mediu oxidant, vasele luau culorile brună și cărămizie. Această ceramică se încadrează în perioada cuprinsă între mijlocul secolului XIII și mijlocul secolului XIV (pl. VI/1-5, 9, 10).

A doua grupă cronologică cuprinde, sub aspectul calității, trei categorii. Cea mai mare parte a fragmentelor fac parte din categoria ceramicii nisipoase de uz comun, modelată la roata rapidă dintr-o pastă mai bună decât cea din secolele anterioare. Buzele sunt mai evolute, cu nervuri și pliuri în exterior, iar în interior cu praguri pentru susținerea unui capac. Ele provin de la vase-borcan, dar și de la oale cu toartă, al căror decor consta în linii orizontale groase, distanțate. Arderea oxidantă le dădea acestora diferite nuanțe de cărămiziu (pl. VI/6-8, 11). O altă categorie este reprezentată de fragmentele de culoare cenușie, din pastă cu nisip fin în compoziție și cu pereții lustruiți, rezultate de la oale, căni și ulcioare modelate în aceeași tehnică, dar arse în mediu reducător (pl. VI/14, 15). Este o ceramică superioară din punct de vedere calitativ, dar mai redusă numeric. O categorie aparte, mult mai rară, este ceramica fină caolinoidă, cu decor liniar, din care se modelau în principal ulcioare și vase de dimensiuni mai mici, din categoria veselei (pl. VI/16, 17). Trăsăturile proprii celor trei categorii permit încadrarea acestei grupe ceramice în secolele XIV-XVI, când se poate vorbi de o ceramică „standardizată”, produsă în ateliere specializate, situate mai ales în mediu orășenesc³, de unde ajungeau în lumea satelor prin intermediul negustorilor.

Materialul ceramic analizat este identic cu cel din descoperirile făcute anterior la Cefa în intravilan⁴ și în extravilan în vatra satului medieval Rădvani⁵. Indiferent de particularitățile strict locale, ceramica medievală de la Cefa prezintă elemente care ne îndreaptă atenția în primul rând spre zona dintre Oradea și Salonta⁶, spre alte orizonturi ale spațiului bihorean⁷, și spre un areal mai larg, transilvănean.

³ La Oradea au fost descoperite vestigiile unor cuptoare de ars ceamică datând din secolul al XVII-lea. Printre produsele ceramice au fost identificate și cahle care perpetuau forme din secolul al XV-lea.

⁴ I. Crișan, *op. cit.*, în *Crisia*, XX, 1990, p. 133-134, pl. II /6, III/4-6.

⁵ Așezare dispărută, aflată în curs de cercetare, în care au fost descoperite numeroase complexe medievale cu un bogat material ceramic: I. Crișan, *Săpăturile arheologice de la Cefa – La Pădure, județul Bihor din anul 1992*, în *Crisia* XXIII, 1993, p. 9-37; Idem, *Săpăturile arheologice din anul 1993 de pe șantierul arheologic Cefa – La Pădure, județul Bihor*, în *Crisia*, XXIV, 1994, p. 23-43; Idem, *Complexele gospodărești descoperite în anul 1994 în așezarea Cefa – La Pădure, județul Bihor*, în *Crisia* XXV, 1995, p. 37-65; Idem, *O locuință medievală descoperită la Cefa*, în *Arheologia Medievală*, II, 1998, p. 103-106.

⁶ I. Crișan, *op. cit.*, 1990, p. 129-159; I. Crișan, D. Marta, C. Ghemiș, *Cercetări arheologice de teren pe raza localității Ateaș (județul Bihor)*, în *Crisia*, XXVI-XXVII, 1997, p. 21-37; I. Crișan, Zuh I., *Cercetările arheologice de salvare de la Salonta (județul Bihor)*, în *Crisia*, XXXI, 2001, p. 57-65.

⁷ Facem trimitere la temeinicul studiu asupra ceramicii utilizate în secolele XII-XV în complexul monastic „Biseriçuța” de la Voivozi, așezare care, în secolul al XV-lea era, ca și Cefa, unul din târgurile comitatului Bihor (R. Popa, D. Căpățână, A. Lukács, *Cercetările arheologice de la Voivozi. Contribuții la istoria Bihorului în secolele XII-XV*, în *Crisia*, XVII, 1987, p. 90-99). Pentru mediul sătesc mai amintim I. Crișan, *Sondajul arheologic de la Sânmartinu de Beiuș (județul Bihor)*, în *Crisia*, XXIX, 1999, p. 45-59, iar pentru cel orășenesc

Un singur fragment de toartă de ulcior, lucrat din pastă de culoare gălbuie-albicioasă și cu decor liniar pictat, face parte din categoria ceramicii de Vadu Crișului, datând probabil din secolul al XVIII-lea.

Antrenată mecanic datorită înmormântărilor suprapuse și amestecată, singură ceramica nu poate constitui un indiciu care să conducă la datarea mormintelor.

Un alt element care vine în sprijinul datării lor este ritualul. Atât orientarea scheletelor cât și poziția brațelor sunt caracteristice evului mediu. Dacă în ceea ce privește orientarea, direcția vest (capul)-est, cu unele devieri, a fost în decursul evului mediu o constantă, poziția brațelor a cunoscut mai multe variante. Astfel, în cimitirul satului medieval Rădvani, sat dispărut, de lângă Cefa, unde au fost cercetate până în prezent 338 morminte, dintre care unele cu inventar, poziția cu brațele defuncțiilor întinse pe lângă corp apare o lungă perioadă de timp, începând cu secolul XI, când s-au practicat primele înhumări, până în secolul XVI. Pozițiile cu brațele îndoite și așezate pe abdomen sau pe piept și poziții intermediare acestora au fost constatate doar la mormintele din secolele XIV-XVI și din următoarele două secole⁸. Având în vedere și caracteristicile ceramicii descoperite în stratul cu înmormântări, zece din cele unsprezece morminte de la Cefa sunt databile între secolele XIII-XVI.

Analogiile cu descoperiri din arealul bihorean pe care mormintele din cimitirul bisericii de la Cefa le prezintă sunt suficiente pentru a susține încadrarea lor cronologică. Dintre acestea amintim mormintele din secolele XIV-XV din cimitirul de la Sântion-Movila Mănăstirii de lângă Oradea⁹, o parte din înhumările din cetatea Oradea¹⁰, mormintele de la Oradea-Salca Pepinieră¹¹, cele din cimitirul bisericii parohiale de la Sălard-Madarászker¹², unele morminte din cimitirul mănăstirii de la Voivozi¹³ și mormintele de la Salonta-Biserica reformată¹⁴.

Odată stabilită cronologia descoperirilor funerare, se poate afirma că înmormântările din cimitirul de la Cefa s-au practicat după construirea bisericii și în strânsă legătură cu aceasta. Foarte probabil că în evul mediu înmormântări s-au făcut și în interiorul edificiului sacru¹⁵. Toate se leagă de așezare care, după prima atestare documentară (1302)¹⁶, dobândește curând drept de târg (prima referire în 1322)¹⁷, iar apoi, la 1421, și statut corespunzător acestei categorii¹⁸.

Un singur mormânt, M 1, așezat pe direcția est-vest, face notă discordantă și, fără a face afirmații categorice, îl considerăm modern. El adevărește că în epoca modernă în jurul bisericii înmormântările se practicau sporadic și probabil în mod cu totul excepțional.

În stadiul actual al cercetărilor nu ne putem permite o evaluare a numărului de defuncți înmormântați în cimitirul târgului medieval Cefa, dezvoltat în jurul bisericii. Având în vedere că suprafața investigată nu depășește 6, 45 mp și că înmormântările s-au practicat pe o rază de circa 50 m, putem afirma doar că cimitirul cuprinde un număr considerabil de morminte și presupune că, după toate probabilitățile, acestea sunt în cea mai mare parte medievale.

Cetatea Oradea. Monografie arheologică, vol. I, zona palatului episcopal. Sub redacția A. A. Rusu (în continuare Cetatea Oradea), Oradea, 2002, p. 133-144.

⁸ Din cimitirul satului medieval Rădvani, aflat în curs de cercetare, au fost publicate până în prezent trei morminte. Vezi I. Crișan, *Sondajul arheologic de la Cefa-Hotare, Județul Bihor*, în *Crisia*, XXII, 1992, p. 27-38; Idem, *Un mormânt din necropola satului medieval Rădvani*, în *Crisia*, XXXIV, 2004, p. 77-85.

⁹ A. D. Alexandrescu, *Săpăturile de salvare de la Sântion (r. Oradea, reg. Oradea)*, în *SCIV*, VI, nr. 3-4, 1955, p. 493-494.

¹⁰ *Cetatea Oradea*, p. 63-67; D. Marta, *Un cimitir medieval din Cetatea Oradea*, în *Crisia*, XXXVIII, 2008, p. 45-48.

¹¹ S. Bulzan, C. Ghemiș, G. Fazecaș, *Săpăturile de salvare de la Oradea-punctul Salca „Pepinieră”*, în *Crisia*, XXX, Oradea, 2000, p. 88, fig. 5.

¹² D. Marta, *Un cimitir medieval descoperit la Sălard (jud. Bihor)*, în *Crisia*, XXXI, 2001, p. 45-48.

¹³ R. Popa, D. Căpățână, A. Lukács, *op. cit.*, în *Crisia*, XVII, 1987, p. 72-73.

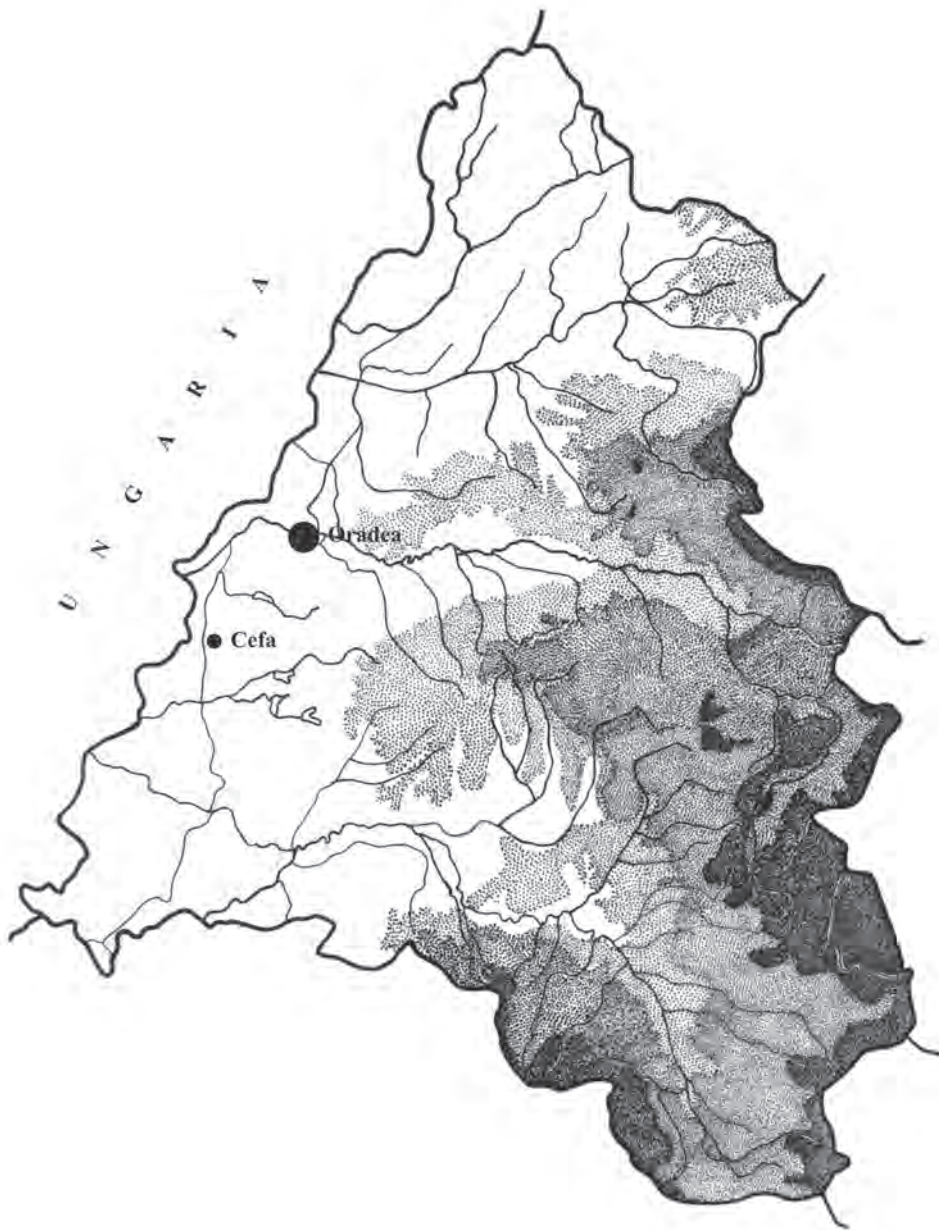
¹⁴ I. Crișan, Zuh I., *op. cit.*, în *Crisia*, XXXI, 2001, p. 58-59, pl. I.

¹⁵ În interiorul bisericii satului medieval Rădvani au fost înmormântați 52 de indivizi (39 adulți și 13 copii).

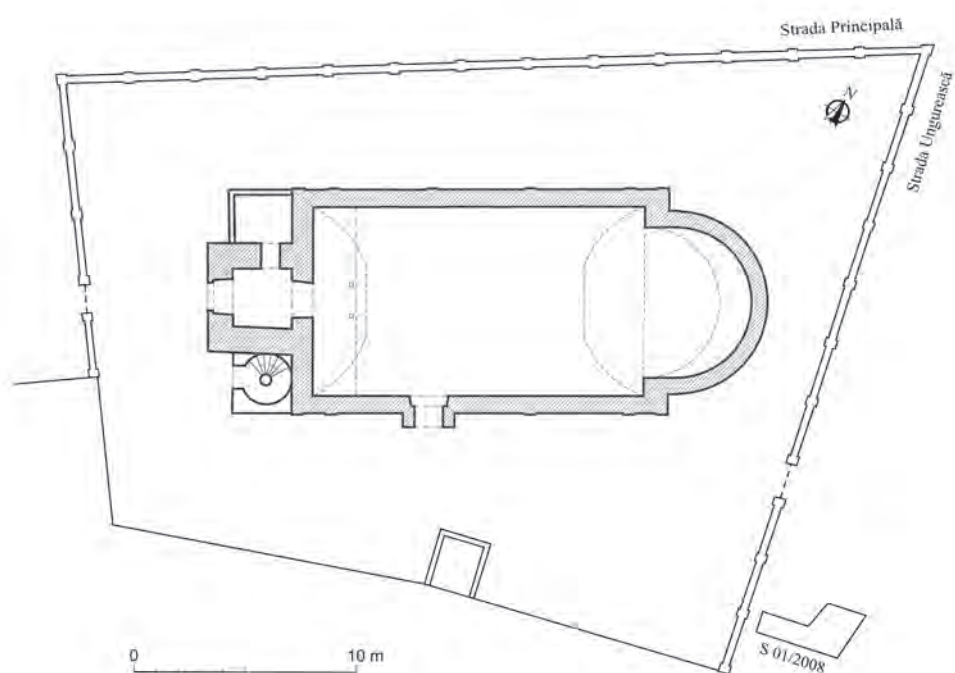
¹⁶ *Documente privind istoria României, veac XIV, C, Transilvania*, vol. I, 1953, p. 21, doc. 27.

¹⁷ *Ibidem*, vol. II, 1953, p. 52-53, doc. 121.

¹⁸ Csánki D., *Magyarország történeti földrajza a hunyadiak korában*, vol. I, 1890, p. 595, 597; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, 1979, p. 137.

Pl. I. Cefa. Poziția geografică. Cefa. Position géographique.

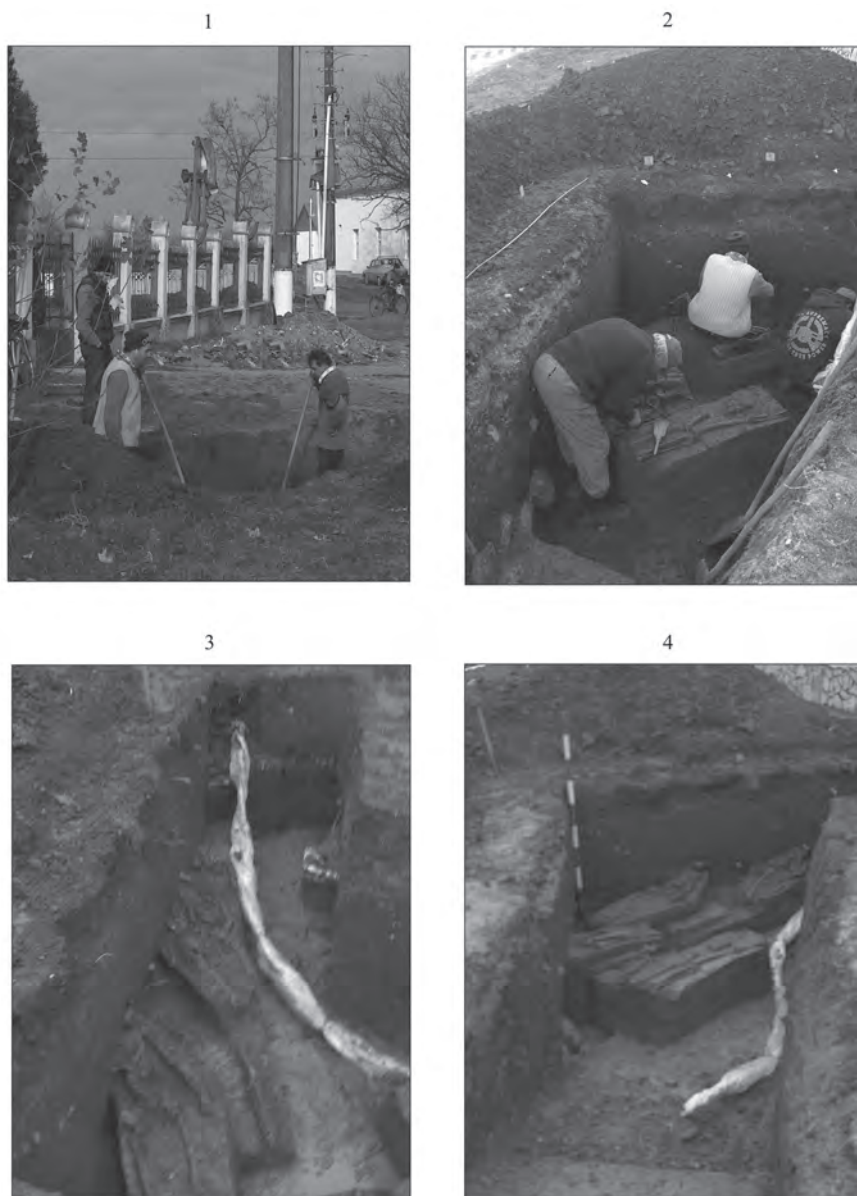
Pl. II. Cefa, 2008. Biserica ortodoxă și secțiunea S01 din strada Ungurească. Plan de situație.

Cefa, 2008. L'église orthodoxe et la section S01 de la rue Ungurească. Plan de situation.

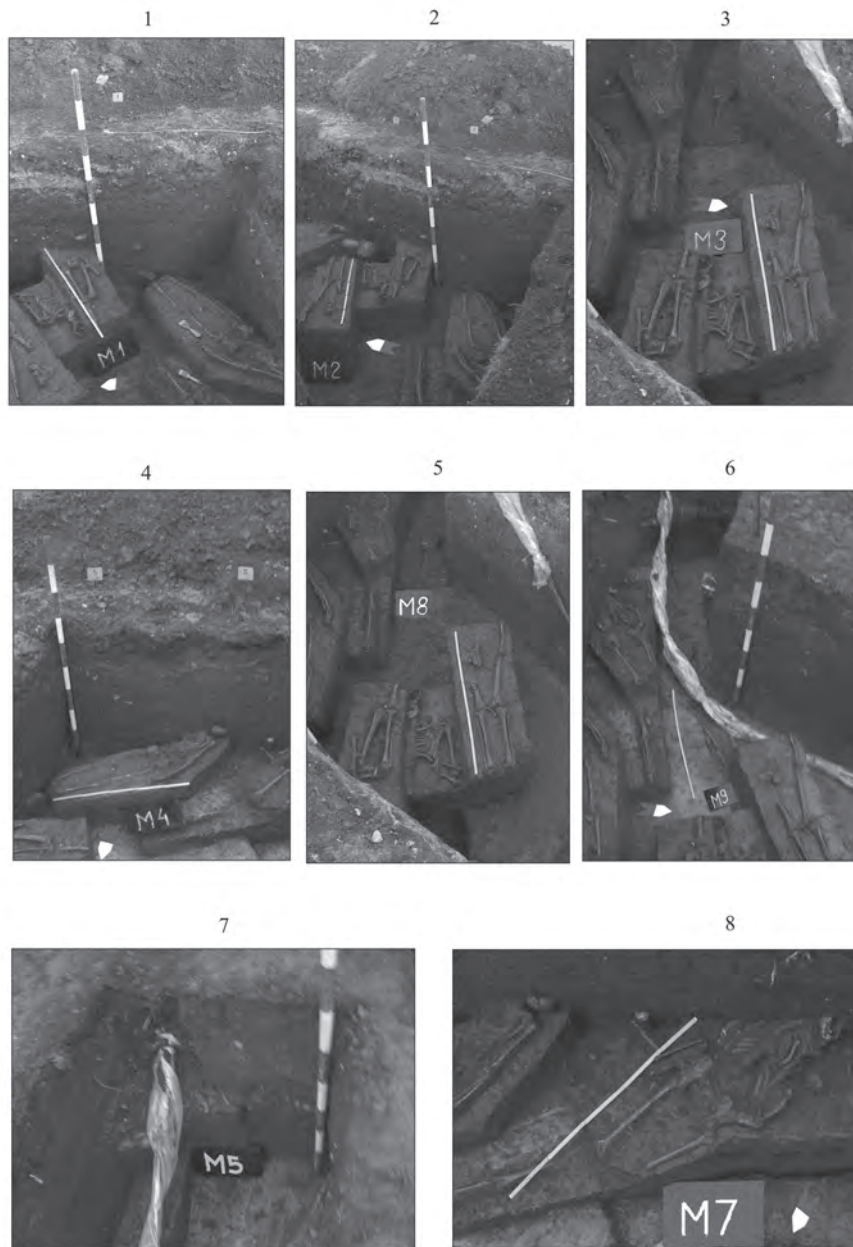
Pl. III. Cefa, biserica ortodoxă, 2008. Excavații pentru conducta de apă a bisericii.
1. Amplasamentul lucrărilor. 2. Excavații în curtea bisericii. 3. Excavații în strada Ungurească.

Cefa, l'église orthodoxe, 2008. Excavations pour le conduit d'eau de l'église.
1. L'emplacement des travaux. 2. Excavations dans la cour de l'église. 3. Excavations dans la rue Ungurească.

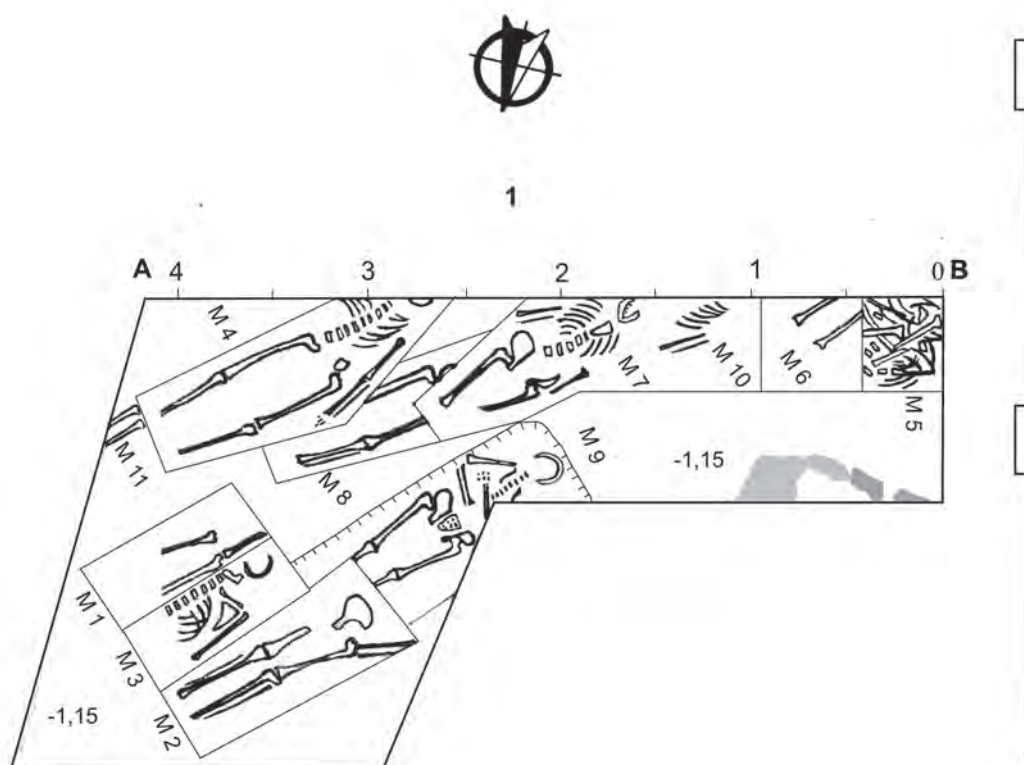
Pl. IV. Cefa, strada Ungurească, 2008.
Secțiunea S01. 1-4. Săpături arheologice de salvare.

Cefa, la rue Ungurească, 2008.
La section S01. 1-4 fouilles archéologiques de sauvetage.

Pl. V. Cefa, strada Ungurească, 2008. Secțiunea S01. 1-8 morminte.

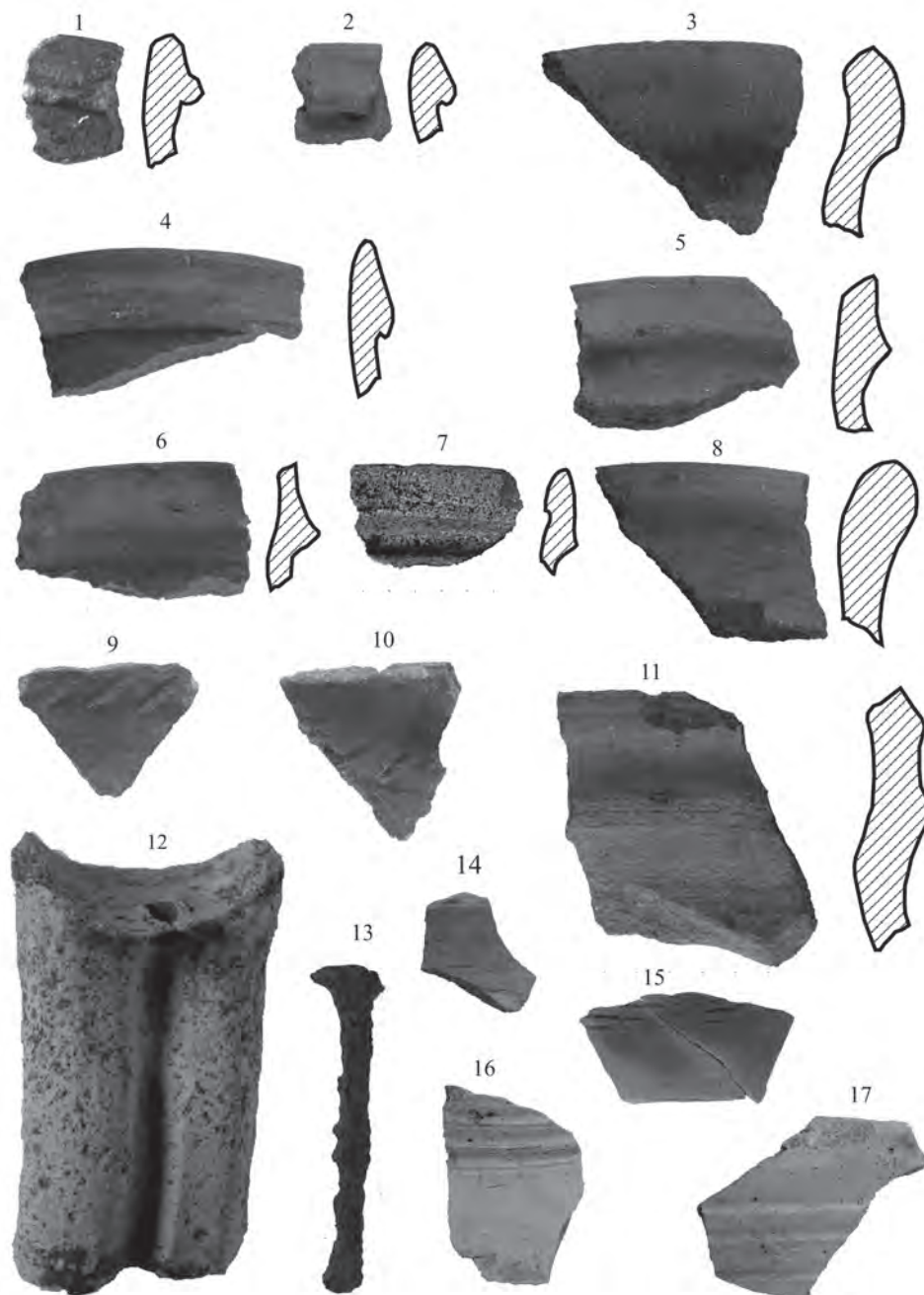
Cefa, la rue Ungurească, 2008. La section S01. 1-8 des tombeaux.

- ① Strat vegetal
- ② Pământ de umplură cu bucăți și sfărâmături de cărămizi
- ③ Argilă
- ④ Oseminte omenești

Pl. VI. Cefa, strada Ungurească, 2008. Secțiunea S01.
1. Plan. 2. Profil stratigrafic.

Cefa, la rue Ungurească, 2008. La section S01.
1. Plan. 2. Profil stratigraphique.

Pl. VII. Cefa, strada Ungurească, 2008. Secțiunea S01.

1-5, 9-10 fragmente ceramice (sec. XIII-XIV). 5-8, 14-17 fragmente ceramice (sec. XIV-XVI). 12 fragment ceramic (sec. XVIII). 13 cui de sicriu.

Cefa, la rue Ungurească, 2008. La section S01. 1-5, 9-10 des fragments céramique (XIII-XIVe siècle) des tombeaux: 12 fragment céramique (XIIIe siècle): 13 clou de cercueil.